

LIVANDA IJTIMOY ZIDDIYATLAR VA FUQAROLAR URUSHI**Karimov Farxod Erkinovich**

O'zbekiston Xalqaro islomshunoslik akademiyasi professori

siyosiy fanlar doktori (DSc),

email: farxodkarimov1987@gmail.com

tel: +99890 975 19 19

Annotatsiya:

Ushbu maqolada Livanda yuzaga kelgan ijtimoiy ziddiyatlar va ularning fuqarolar urushiga olib kelgan sabablari tahlil qilinadi. Maqolada Livan jamiyatidagi konfessiyalararo muvozanat, siyosiy tizimdagi notengliklar, tashqi aralashuvlar va iqtisodiy tanazzul kabi omillar tahlil qilinadi. Shuningdek, fuqarolar urushi jarayoni, uning natijalari va mamlakat barqarorligi uchun zarur bo'lgan islohotlarga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: Livan, ijtimoiy ziddiyat, fuqarolar urushi, konfessiyalar, siyosiy tizim, tashqi ta'sir, barqarorlik

Livan mustaqilligi e'lon qilingandan so'ng musulmon va nasroniy jamoalari o'rtasidagi murosa bo'lgan 1943-yildagi Milliy paktga muvofiq, davlat tuzilishining asosi konfessionalizm tamoyiliga, ya'ni diniy-jamoaviy tamoyil asoslanishi ko'zda tutildi. Xususan, parlamentdagi deputatlik o'rinlari xristianlar (ular orasida maroniylar, pravoslavlar, katoliklar, protestantlar, arman-grigorian cherkovlari tarafdorlari ham bor) va musulmonlar (sunnilar, shialar, druzlar) o'rtasida qat'iy 6:5 nisbatda taqsimlangan¹. Shu bilan birga, alohida diniy jamoalarning deputatlari soni aniq ko'rsatildi (ulardan Livanda 16 tasi bor). Uchta asosiy o'rinlar quyidagicha taqsimlandi:

- birinchidan, konstitutsiyaga ko'ra, eksklyuziv vakolatlarga ega bo'lgan faqat maroniy respublika Prezidenti bo'lishi mumkin edi;

- ikkinchidan, bosh vazir lavozimi sunniy musulmonlarga berildi;

- nihoyat, shialar vakili parlament spikeri lavozimini egallaydigan bo'ldi.

Bundan tashqari, konfessionalizm Livan jamiyatining ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotining barcha sohalariga tom ma'noda kirib bordi va salbiy ta'sir ko'rsatdi. Jamoaviy-diniy nizo Livandagi eng murakkab ichki siyosiy omillardan biriga aylandi, ayniqsa ko'plab jamoalar avval siyosiy tashkilotlarni, keyin esa qurolli guruhlarini qo'lga kiritganini hisobga olsak. Milliy pakt Livan jamoalarining tengsiz mavqeini mustahkamladi, bu esa xristian konfessiyalari vakillariga, asosan maroniylarga siyosiy, moliyaviy, iqtisodiy va

¹ Joseph Chamie 1976/77 World affairs journal vol.139, No3 pp.171-188, The Lebanese civil war: an investigation into the causes

boshqa ba'zi sohalarda ustunlik berdi. Ular armiya va xavfsizlik xizmatida qo'mondonlik postlarini ham egallagan. Livan jamiyati rivojlanishining ma'lum bosqichlarida diniy-jamoaviy murosa tinchlik garovi bo'lib xizmat qilgan, ammo konfessional tizimning qonuniylashtirilishi vaqt o'tishi bilan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy ahvolding yomonlashishiga olib keldi.

Livan xristian elitasi an'anaviy ravishda G'arb bilan, birinchi navbatda, Fransiya va Vatikan bilan bog'langan; Shialar, tabiiyki, shia davlatlari - Eron va boshqalarga e'tibor qaratdilar. Bu omillar birgalikda jamiyatda qarama-qarshilik kuchayishiga zamin yaratdi, bunday holatda Livanning yagona va mustaqil davlat sifatida mavjudligi tahdid ostida edi.

Mamlakat aholisining musulmon qismining tez o'sishi, falastinliklar oqimi, shuningdek, musulmon oilalarida tug'ilishning yuqoriligi (1943-yildagi Milliy pakt qabul qilinishi arafasida musulmonlar sonining 48,8 foizini tashkil etgan bo'lsa fuqarolar urushi boshlangan 1975-yilda - 62,5% va urush tugagan paytda - taxminan 64%)², musulmonlarning siyosiy faollashuvi bilan birga, konfessiyaviy tizimning doimiy keskinlik manbaiga aylanishini taqozo etdi.

Falastin muammosi asta-sekin Livanda muhim o'rin egalladi. Minglab falastinlik qochqinlar Livan tuprog'ida boshpana topdilar va 1970-yilgi Iordaniya voqealaridan keyin Livan Falastin Ozodlik Harakatining (FATH) asosiy tayanchiga aylandi. 1969-yilda Misr prezidenti vositachiligida Livan hukumati va Falastin ozodlik Harakati o'rtasida tuzilgan Qohira shartnomasi mazkur tashkilotning Livandagi harbiy-siyosiy faoliyatining huquqiy asosi bo'ldi. 1948-1949-yillardagi birinchi arab-isroil urushidan keyin deyarli o'ttiz yil ichida Livanda falastinliklar soni 110 mingdan 400 mingga ko'paygan³. Bu yerda, boshqa arab davlatlaridan farqli o'laroq, bir qator sabablar tufayli "Falastin omili" muhim katolizatorlardan biriga aylandi. Falastinliklarning Livandagi mavjudligiga munosabat turlicha edi. Falastin muammosi atrofidagi keskinlikning kuchayishi o'tgan asrning 60-yillari oxiri va 70-yillari boshlarida mamlakatning turli hududlarini qamrab olgan ijtimoiy inqirozning kuchayishi bilan bir vaqtga to'g'ri keldi va bu Livan jamiyatining keskin qutblanishiga olib keldi. Livan milliy vatanparvarlar kuchlari (NPF), uning tarkibidagi Progressiv sotsialistik partiya (PSP, 1949-yilda taniqli ijtimoiy va siyosiy arbob, druzlar jamoasi rahbari K.Jumblatt tomonidan tuzilgan), Livan Kommunistik partiyasi va boshqa so'l qanot tashkilotlari Falastinliklar tomonida edi. Shu bilan birga, bir qancha musulmon guruhlar falastinliklarni qo'llab-quvvatlab chiqishdi.

O'ng qanot xristian bloki bu masala bo'yicha mutlaqo qarama-qarshi fikrda bo'lib ularga "Kataib" (Falangachilar), "Milliy blok", Kamil Shamun milliy liberal partiyasi va boshqalar kirardi. Mavjud kuchlar muvozanatining har qanday o'zgarishidan qo'rqib, jamiyatda bu blok rahbarlari Falastinga qarshi pozitsiyani egalladilar. Ular mamlakatning chuqur inqirozga tushib ketishida aybni faqat Falastinning mavjudligiga yuklamoqchi bo'ldilar, shu bilan birga mamlakatdagi keskinlikning boshqa jiddiy sabablarini e'tiborsiz qoldirdilar. Ular Livanni o'sha paytdagi pan-arab (anti-Isroil) pozitsiyasidan olib chiqishga umid qilishgan. Vaziyatni

² Samir Maksidi, Richard Sadaka: The Lebanese civil war, 1975-90, Understanding civil war: evidence and analysis, World Bank

³ Michael C. Hudson Middle East Journal, vol.32, No 3 pp.261-278: The Palestinian factor in the Lebanese civil war.

Isroilning 1968-yildan buyon doimiy provokatsiyalari va qurolli hujumlari obyektiga aylangan Livanga qarshi tajovuzkorligi yanada og'irlashtirdi. Ayniqsa, Livan janubi aziyat chekdi. Isroil qo'shinlarining u yerga bostirib kirishlari ko'plab tinch aholining qurbon bo'lishiga olib keldi. Shu bilan birga, Livanning o'ng qanot kuchlari Tel-Avivning agressiv harakatlarini himoya qilib, ularni Falastin qarshilik ko'rsatish harakatlariga javob choralari deb atadi. Qayd etib o'tish kerakki, Falastinliklarga Livan fuqaroligi berilmagan hamda Livan janubida yashardilar. Mazkur hudud FATH ning ham bazasiga aylandi hamda Isroilga uyushtirib turiladigan zarbalar mazkur hududdan amalga oshiriladi edi.

Livan Fuqarolar urushi xaritada

(Manba: wideangle.com)

Livandagi fuqarolar urushining debochasi Kataib partiyasi boshchiligidagi o'ng qanot nasroniy kuchlari, ba'zan Livan armiyasi ko'magida (1969-yildagi Qohira kelishuvini buzgan holda) sodir bo'lgan qurolli to'qnashuvlar edi. Mazkur vaziyatda Falastinlik brigadalar, So'lichilar tomonidan qo'llab-quvvatlanadi. 1974-yil boshida Isroil samolyotlari Livan hududiga chuqurroq havo hujumlarini uyushtira boshladi. Shu bilan birga, Isroil tomonidan tashqaridan qilingan bosim vaziyatning keskinlashishiga olib keldi. 1975-yilning bahoriga kelib Livanda portlovchi vaziyat yuzaga keldi: bir uchqun fuqarolar urushi alangasini yoqish uchun yetarli edi. Bu uchqun 1975-yil 13-apreldagi voqealar edi, o'shanda Bayrut chekkasida falangachilar falastinliklar va livanliklarni olib ketayotgan avtobusga hujum qilgan va natijada 27 kishi halok bo'ldi - bu

Livanda uzoq muddatli fuqarolar urushiga aylangan keng ko'lamli qurolli mojaroning boshlanishi edi. Livan diniy qarashlar bo'yicha ikki lagerga bo'lingan. Kataib va uning ittifoqchilari xristian hududlarini, Milliy vatanparvarlar bloki esa asosan musulmon hududlarini, jumladan, poytaxt Bayrutni nazorat qilgan. Milliy vatanparvarlar tarkibiga Progressiv sotsialistik partiya, Livan Kommunistik partiyasi va unga qo'shni bo'lgan so'l Kommunistik Harakat Tashkiloti, shuningdek, BAAS partiyasining Suriya va Iroq tarafdori bo'lgan tashkilotlari, Mustaqil nosirchilar harakati (Misrparast) kirgan. Mazkur allyans yaratilishida va unga rahbarlik qilishda druzlar yetakchisi K. Jumblatt katta rol o'ynagan. Livan vatanparvarlari allyansi (LNM) Livan demokratik birlik partiyasi (PYD) bilan yaqin ittifoqda harakat qildi. Ularga o'ng qanot kuchlari koalitsiyasi - P.Jamail boshchiligidagi yuqorida aytib o'tilgan Kataib partiyasi, Kamil Shamun milliy liberal partiyasi, ekstremistik "Sidar himoyachilari fronti" va boshqalar qarshilik ko'rsatdi. Ushbu lager AQSh va Isroil tomonidan qo'llab-quvvatlandi.

1975-yil avgust oyida o'ngchilar (LNM) bloki Livanning uzoq davom etgan inqirozidan chiqish yo'li haqidagi qarashlarini aks ettiruvchi "Siyosiy rejimni demokratik isloh qilish" dasturini ilgari surdi⁴. Uning asosiy takliflari quyidagilardan iborat edi: tub islohotlarni amalga

⁴ Muadth Malley The Lebanese civil war and the Taif accord: conflict and compromise engendered by institutionalized Sectarianism, The history teacher, vol.52, No.1 (November 2018), pp. 121-159.

oshirish, Livanning siyosiy va davlat tizimini takomillashtirish; Konstitutsiyadagi demokratik o'zgarishlar; konfessionalizm tizimini bekor qilish; Livan-Falastin munosabatlarini "tartibga solish"; dolzarb ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etish; xorijiy kapitalning hukmronligiga va Livanning ichki ishlariga tashqi aralashuvga urinishlariga qarshi kurash. Ushbu hujjat birinchi marta konfessiyaviy tuzumni yo'q qilish talabini ilgari surdi, uning mavjudligi mamlakatdagi siyosiy bo'linishlarning diniy-jamoa kanaliga o'tishini oldindan belgilab berdi. Qolaversa demografik jarayonlarni (ya'ni 1943-yildan beri sodir bo'lgan turli diniy jamoalar o'rtasidagi son nisbatidagi o'zgarishlar) hisobga olgan holda, faqat davlat organlaridagi vakillik nisbatlarini qayta ko'rib chiqish orqali erishishni taklif qilishdi. Musulmonlar nasroniy aholidan ko'p bo'lib, markaziy davlat organlarida munosib vakillikni ta'minlashga intildilar va hukumat va bosh vazirning mamlakat hayotidagi roli va salmog'ini oshirish tarafdori edilar. Maroniylar siyosiy va boshqa sohalarda imtiyozlarni saqlab qolish uchun hamma narsani qildilar.

Mazkur dastur nasroniy rahbariyati tomonidan rad etildi va an'anaviy musulmon yetakchilarining qo'llab-quvvatlashini olmadi. 1975-yil yozining oxirida harbiy harakatlar yangidan avj oldi. Mojaro ko'lamini kengaytib, tobora ko'proq aholi yashaydigan hududlarni qamrab oldi. Tez orada shahar atrofidagi hududlardagi janglar Bayrutga tarqaldi. Poytaxt urushayotgan tomonlar - sharqiy (xristian) va g'arbiy (asosan musulmonlar) tomonidan boshqariladigan ikki qismga bo'lingan. Bu yerda shiddatli janglar boshlandi. 1976-yil boshida o'ng qanot nasroniy kuchlari musulmon mahallalari va falastinlik qochqinlar lagerlariga qarshi keng miqyosli hujum boshladi va ularni bir necha oylik qamal ostida qoldirdi. Vaziyat armiyaning to'qnashuvga jalb qilinganligi sababli murakkablashdi. Armiyada, umuman Livan jamiyatida bo'lgani kabi, diniy yo'nalish bo'yicha bo'linish sodir bo'lgan bo'lib musulmon va nasroniy qismlarga bo'lingan, faqat ma'lum harbiy qismlargina neytral pozitsiyani saqlab qolgan. 1976-yil bahorida harbiy tashabbus LNM qo'liga o'tdi, hamda sezilarli muvaffaqiyatlarga erishdi: 1976-yil iyuniga kelib ular mamlakat hududining 82 foizini nazorat qildilar, bu hududlarda aholining 75 foizi yashagan. Livandagi voqealarni Livan bilan "maxsus munosabatlar" tamoyiliga amal qilgan qo'shni Suriya yaqindan kuzatib bordi. Urush boshlanganidan beri Suriya Bayrutga vositachilik missiyalarini yuborib, mojaroni hal qilish uchun bir necha bor o'z rejalarni taklif qildi ammo, urushayotgan tomonlarning murosasizligi tufayli ular behuda yakunlandi. Suriya 1976-yil 1-iyun kuni fuqarolar urushini tugatishga yordam berish bahonasida Livan mojarosiga bevosita aralashdi, o'shanda kuchlar ustunligi aniq LNM tomonida edi. Bunday sharoitda Suriya qo'shinlarining kirib kelishi vaziyatni juda murakkablashtirdi. LNM kuchlarini kuchsizlantira boshlagan Suriya armiyasi asta-sekin mamlakat markazidagi Biqo vodiysini, shimolda Tripoli va janubdagi hududlarni egallab oldi. Voqealarning bunday rivojlanishi o'ng qanot nasroniy kuchlarining faolligini oshirdi, bu esa "vatanparvarlar" bo'linmalariga yangi zarbalar berdi. Bir muncha vaqt o'tgach, Suriya harbiy kontingentining (35 ming kishi) Livanda bo'lishi Arab Ligasi (1976-yil oktyabr) qarori bilan qonuniylashtirildi: unga ko'ra, suriyaliklar "Arab tinchlikparvar kuchlari" ning asosini tashkil qilishdi (MSF). "Arab tinchlikparvar kuchlari" Suriyadan tashqari, Saudiya Arabistoni, Janubiy va Shimoliy Yaman, BAA, Sudan va Liviya bo'linmalarini o'z ichiga olgan. Noyabrga kelib, harbiy harakatlar to'xtadi⁵. Livandagi birinchi yarim yillik urushning natijasi katta insoniy yo'qotishlar, moddiy zarar va mamlakat bo'ylab tarqalgan diniy yo'nalishi bo'yicha bo'linish xavfi edi. Ayni paytda qurolli mojaroga olib kelgan sabablar bartaraf

⁵ Fred H. Lawson Syria's intervention in the Lebanese civil war, 1976: A Domestic conflict explanation, International organization, Vol.38, No.3 (Summer 1984), pp.451-480.

etilmagan edi. LNM va PYD bloki sezilarli darajada zaiflashdi, garchi 1977-yilda bu kuchlarning Damashq bilan hamkorligi rasman tiklangan. Milliy vatanparvar kuchlarga yana bir kuchli zarba 1977-yil 16-martda blokning tan olingan yetakchisi, progressiv sotsialistik partiya raisi K.Jumblatt Livan tog'idagi qarorgohidan ketayotib yo'lda halok bo'lganida berildi. Vaziyatning barqarorlashuviga Isroilning Livan janubidagi PYD pozitsiyalari va qochqinlar lagerlariga muntazam zarba berishda davom etgan harakatlari yanada to'sqinlik qildi. Bu sektor, mamlakat bosh vazirlaridan birining so'zlariga ko'ra, "Livanning qon oqib turuvchi yarasiga" aylandi.

1982-yil 4-iyun kuni Isroil Livan hududida keng ko'lamli armiya operatsiyasini boshlab yubordi va o'z oldiga uchta vazifani qo'ydi: Livandagi PYDni harbiy yo'l bilan yo'q qilish, Yaqin Sharqni tartibga solish masalasida Livanliklarga bosim o'tkazish, hamda bu yerda qolgan Suriya qo'shinlarini mag'lub etish⁶. Ushbu harakat jahon hamjamiyatining qoralashiga sazovor bo'ldi. Biroq, Vashingtonning pozitsiyasi agressiyani to'xtatish uchun BMT mexanizmidan samarali foydalanishga to'sqinlik qildi. Isroil bosqinchiligi Livanga hech qanday haqiqiy yordam bera olmagan Arab rejimlarining munosib qarshiliklarini keltirib chiqarmadi. G'arbiy Bayrutning mudofaasi 78 kun davom etdi; Bu yerda harbiy ittifoqda yengil qurollangan jangchilar - falastinliklar va livanlik "vatanparvarlar" muntazam Isroil armiyasiga qarshi kurashdilar. Suriya armiyasi operatsiyaning dastlabki bosqichida isroilliklarning quruqlik va havodan bir qator kuchli hujumlarini qabul qilib, passivlik ko'rsatdi.

Oxir-oqibat, Falastin bo'linmalari lider Yosir Arofat bilan birga Bayrutni tark etishga majbur bo'ldi va FATH shtab-kvartirasi bu yerdan Tunisga ko'chirildi. 1982-yil avgust oyida Livanga "xalqaro kuchlar" kiritildi (asosan 70-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab Yaqin Sharqda keskin faollashgan AQSh kuchlari va ularning NATO bo'yicha ittifoqchilari), ular 1984-yil martigacha bu yerda qoldi. Sodir bo'lgan voqealar Livanga juda katta zarar yetkazdi, uning ichki inqirozini yanada chuqurlashtirdi va mamlakat ichidagi kuchlar muvozanatini o'ng qanot xristian bloki foydasiga keskin o'zgartirdi. 1982-yil 23-avgustda deyarli to'liq tarkibda yig'ilgan parlament Kataib partiyasi asoschisi va uning "dala qo'mondoni" Bashir Gemayelning o'g'lini (E. Sarkis o'rniga) mamlakat prezidenti etib saylash uchun ovoz berdi lekin, u biroz o'tib o'ldirildi. 23-sentyabrda esa parlament uning akasi Amin Gemayelni eng yuqori lavozimga tayinladi. Livan tarixida birinchi marta eng yuqori hokimiyat falangistlar partiyasi rahbarlaridan birining qo'lida edi (bir vaqtlar urushdan oldingi Ispaniyadagi frankist tashkilot qiyofasida yaratilgan). O'sha kunlarda falangistlar Bayrutdagi ikkita Falastin lagerida - Sabra va Shatilada qonli qirg'in uyushtirishdi. Bu paytda mazkur partiyaning arboblari bosh qo'mondon va Livan xavfsizlik xizmati rahbari kabi muhim hokimiyat lavozimlarini egallagan edilar. Biroq Isroil o'z maqsadlariga erisha olmadi. PYD o'z faoliyatini to'xtatmadi va kuchlari sezilarli darajada zarar ko'rgan bo'lsa-da, Suriya bilan birga Livandagi harbiy mavjudligini saqlab qoldi. 1983-yil 17-mayda Isroil va Qo'shma Shtatlar Livanga "tinchlik shartnomasi" deb atalmish mohiyatan mamlakat suverenitetini buzadigan shartnomani taklif qildi. Mazkur shartnoma 1984-yil 5-martda Livan hukumati tomonidan bekor qilindi.

⁶ Kristen E.Schulze Israeli crisis decision making in the Lebanon war: Group madness or individual ambition? Indiana university press vol.3. No.2. Law and the transformation of the Israeli Society (Fall,1998), pp.215-237 (23 pages).

Livanda to'qnashuvlar davom etayotgani va Isroil armiyasining mavjudligi sababli mamlakatdagi vaziyat keskinligicha qolmoqda edi. Biroq, Isroil armiyasi 1983-yil sentabrda strategik muhim Chouf tog'li hududini tark etdi⁷. Shu paytdan boshlab dengiz piyodalari korpusi va AQSh 6-floti hukumat qo'shinlari va o'ng qanot nasroniy guruhlarida tarafida mojaroda qatnasha boshladilar. 1985-yil iyuniga kelib, Isroil qo'shinlari Janubiy Livanning aksariyat qismini tark etib, chegara bo'ylab "xavfsizlik zonasida" qoldilar, u yerda vaziyat 1984-yilda Saad Haddodning o'limidan keyin "Janubiy Livan armiyasi" ni boshqargan general Antuan Lahad tomonidan nazorat qilindi.

Mamlakatda nomarkazlashuv tendensiyasining kuchayishi kuzatildi va konfessiyaviy kantonlarning ya'ni, siyosiy va iqtisodiy jihatdan izolyatsiya qilingan hududlarning shakllanishi jarayoni boshlandi. 80-yillarning oxiridan boshlab Xristian kantoni vujudga keldi, druzlar va shia zonalarida yakkalanib qoldi va shu tariqa Livanning yagona davlat sifatida mavjudligi uchun haqiqiy tahdid paydo bo'ldi. Qator arab davlatlari Livan mojarosini hal qilish uchun vositachilik harakatlarini tikladi. 1989-yil may oyida Arab Ligasi homiyligida Saudiya Arabistoni va Marokash qirollari va Jazoir Prezidentidan iborat Livan masalasi bo'yicha qo'mita tuzildi. Mazkur qo'mita maqsadi ziddiyatlar uzoq davom etayotgan Livanda milliy yarashuvga erishish edi. Ularning tashabbusi bilan Saudiya Arabistonining Toif shahrida Livan parlamentining 62ta deputati ishtirokida Livan parlamentariylarining konferensiyasi tashkil etildi (o'sha paytda Livanda oxirgi parlament saylovlari 1972-yilda bo'lib o'tgan va shundan beri deputatlar mandati qayta-qayta uzaytirilgan). U yerda, 1989-yil noyabr oyida ular "Milliy kelishuv xartiyasi" ni imzoladilar⁸. Uning asosiy qoidalarini quyidagicha umimlashtirish mumkin:

- birinchidan, jamiyatlar tengsizligini va Livan mintaqalarining nomutanosib rivojlanishini kuchaytiradigan konfessiyaviy tizimni modernizatsiya qilish milliy konsolidatsiyaga xalaqit beradi;
- ikkinchidan, mamlakat xavfsizligini ta'minlash maqsadida harbiylashtirilgan guruhlarini qurolsizlantirish;
- uchinchidan, Suriyaning mavjudligi muammosini hal qilish.

"Nizom"da Suriya kontingentini (avval Bayrutdan, keyin esa mamlakatning boshqa qismlaridan) olib chiqib ketishi "qulay sharoitlar paydo bo'lganda" amalga oshirilishi ko'rsatilgan edi. 1991-yil may oyida Suriya o'z qo'shnisi bilan alohida munosabatlar kontsepsiyasiga (Damashqda rasman qabul qilingan iboraga ko'ra "ikki qardosh xalqning umumiy taqdiriga asoslangan") sodiq qolgan holda "Do'stlik va hamkorlik to'g'risida shartnoma" ni imzoladi. Toifdagi kelishuv ko'p jihatdan 1985-yilda Damashqda o'sha paytdagi uchta asosiy raqib Livan partiyalari - LNM, Amal va Livan hukumati kuchlari (Xristian o'nglari) rahbarlari tomonidan tuzilgan "uch tomonlama kelishuv" ga yaqin edi. Unda fuqarolar urushini tugatish va mamlakatda tub islohotlarni amalga oshirish maqsad

⁷ Kristen E.Schulze Israeli crisis decision making in the Lebanon war: Group madness or individual ambition? Indiana university press vol.3. No.2. Law and the transformation of the Israeli Society (Fall,1998), pp.215-237 (23 pages).

⁸ Samir Maksidi, Richard Sadaka: The Lebanese civil war, 1975-90, Understanding civil war: evidence and analysis, World Bank

qilgan. Biroq, keyinchalik bularning amalga oshirilishiga o'ng qanot nasroniy kuchlari tomonidan qarshi chiqildi. Shu bilan Livandagi qurolli mojaroni tugatish uchun yana bir haqiqiy imkoniyat boy berildi.

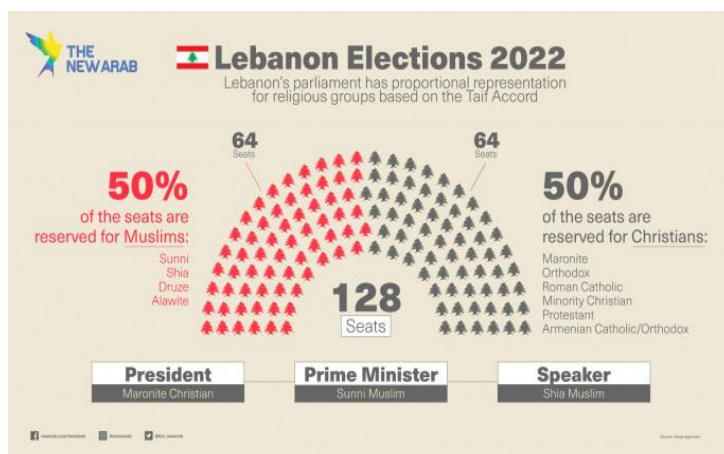
Toif shartnomasi bir vaqtlar gullab-yashnagan arab davlati bo'lgan Livanni vayronaga aylantirgan o'n uch yillik fuqarolar urushini tugatdi. Mohiyatan murakkab murosalar to'plami bo'lgan bu bitim deyarli barcha Livan jamoalarining ma'qullanishini oldi. Ammo o'shanda, Damashq rahbariyatining murosasiz raqibi bo'lgan Bag'doddan moliyaviy va harbiy yordam olgan, "isyonchi" nasroniy armiya guruhining qo'mondoni general Mishel Aun shartnomaga qarshi chiqdi. Aun o'z yetakchiligini butun nasroniy jamiyatiga o'tkazishga harakat qildi. 1990-yil yanvar oyida unga sodiq yigirma ming kishilik armiya va Toifdagi kelishuvni tan olgan Livan kuchlari o'rtasida shiddatli to'qnashuvlar bo'ldi. Natijada 1200 dan ortiq askar halok bo'ldi.

Musulmonlar o'rtasida ham yana bir bo'linish yuz berdi: parallel ravishda Amal va Eronparast Hizbulloh partiyasi o'rtasida shia jamoasida yetakchilik uchun janglar bo'lib o'tdi. Livan vaziyatida tashqi kuchlarning ta'siri tobora yaqqol ko'rinib borardi. Mintaqaviy qarama-qarshiliklar Livan tuprog'iga, to'g'rirog'i jamiyat ichiga kiritildi va avj oldi. Turli siyosiy va diniy-jamoaviy kuchlarining mavqeiga arab dunyosidagi vaziyat, turli arab mamlakatlari o'rtasidagi munosabatlarning tabiati, arablararo qarama-qarshiliklarning mavjudligi va chuqurligi bevosita ta'sir ko'rsatdi. 1990-yil oktyabr oyida Livan hukumat qo'shinlari Suriya bo'linmalari ko'magida Mishel Aun qo'zg'oloniga chek qo'ydi. U Fors ko'rfazidagi voqealar munosabati bilan Iroqdan yordam olishni to'xtatdi va taslim bo'ldi. Avval u siyosiy boshpana so'radi va Fransiya elchixonasidan panoh topdi, keyin Fransiya qochib ketdi. Shu tariqa Livan inqirozining yana bir bosqichi yakunlandi.

Livandagi rivojlanishning keyingi bosqichida, vaqti-vaqti bilan buzilgan kuchlar muvozanati ko'rinishidagi zaif konsensus paydo bo'ldi⁹. Livandek davlatda milliy totuvlik formulasini izlash muqarrar ravishda an'anaviy tizimni yo'q qilish, tub islohotlarni amalga oshirish, kimlardir uchun imtiyozlarni bekor qilish, kimlardir uchun esa noqulayliklarni bartaraf etish bilan bog'liq va bu uzoq davom etadigan og'riqli jarayon. Keyinchalik ichki siyosiy barqarorlik muammosini hal qilishning iloji bo'lmagani ajablanarli emas.

Livan parlamentining "To'if shartnomasi" shartlariga ko'ra tuzilishi

⁹ Muadth Malley The Lebanese civil war and the Taif accord: conflict and compromise engendered by institutionalized Sectarianism, The history teacher, vol.52, No.1 (November 2018), pp. 121-159.

Manba: newarab.com

Konfessional boshqaruv tizimi Konstitutsiyaga (1991) va saylov qonunlariga (1992) kiritilgan o'zgartirishlar bilan qisman barham topdi, ammo qisqartirilgan shaklda mavjud bo'lishda davom etdi. Bundan tashqari, voqealar rivoji Livan inqirozini hal qilish ko'p jihatdan boshqa mintaqaviy muammolarni, birinchi navbatda, Yaqin Sharq muammolarini hal qilish samaradorligiga bog'liq degan tezisni qayta-qayta tasdiqladi.

Livan fuqarolar urushi, 1975-yildan 1990-yilgacha davom etib, 1989-yilda Toif kelishuvi imzolanishi bilan yakunlandi. Ushbu kelishuv Saudiya Arabistonining Taif shahrida tuzilgan bo'lib, Livanning turli diniy mazhablari o'rtasida hokimiyatni qayta taqsimlash orqali siyosiy barqarorlikni tiklashga qaratilgan edi. Bu siyosiy tizimni qayta tuzdi, maroniy xristian prezidentning ta'sirini kamaytirgan holda, sunniy musulmon bosh vaziri va shia musulmon parlament spikeri vakolatlarini oshirdi. Kelishuv, Hizbullohdan tashqari barcha qurolli kuchlarning demilitarizatsiyasini va xorijiy kuchlarning, xususan, Suriya armiyasining Livandan chiqib ketishini talab qildi.

Toif kelishuvi fuqarolik urushini yakunladi va siyosiy islohotlar uchun asos yaratdi. Biroq, bu kelishuv mazhabiy bo'linishlarni mustahkamladi, bu esa bugungi kunda ham Livanning siyosiy manzarasiga ta'sir ko'rsatmoqda. Suriyaning Livandagi harbiy mavjudligi esa 2005-yilgacha davom etdi. Muammolarga qaramay, Toif kelishuvi tinchlik va qayta qurish yo'lida muhim qadam bo'ldi, Livanning tiklanishi va yarashish harakatlari uchun asos yaratdi. Urushning tugashi Livan uchun yangi davrni boshlab berdi va bu davr taraqqiyot siyosiy murakkabliklar bilan ajralib turadi.

Foydalanilgan manbaalar:

1. Joseph Chamie 1976/77 World affairs journal vol.139, No3 pp.171-188, The Lebanese civil war: an investigation into the causes
2. Samir Maksidi, Richard Sadaka: The Lebanese civil war, 1975-90, Understanding civil war: evidence and analysis, World Bank
3. Michael C. Hudson Middle East Journal, vol.32, No 3 pp.261-278: The Palestinian factor in the Lebanese civil war.

4. Muadth Malley The Lebanese civil war and the Taif accord: conflict and compromise engendered by institutionalized Sectarianism, The history teacher, vol.52, No.1 (November 2018), pp. 121-159.
5. Fred H.Lawson Syria's intervention in the Lebanese civil war, 1976: A Domestic conflict explanation, International organization, Vol.38, No.3 (Summer 1984), pp.451-480.
6. Kristen E.Schulze Israeli crisis decision making in the Lebanon war: Group madness or individual ambition? Indiana University press vol.3. No.2. Law and the transformation of the Israeli Society (Fall, 1998), pp.215-237 (23 pages).

